

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора політичних наук, професора, професора кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» **Хоми Наталії Михайлівни** на дисертацію **Назарова Миколи Сергійовича «Підходи та механізми забезпечення національної стійкості України як складової системи національної безпеки»**, представлену на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Вивчення дисертації здобувача, анотації до неї, реферату та опублікованих праць за темою дослідження дає підстави для розгорнутої характеристики основних результатів авторського дослідження М. С. Назарова, визначення його відповідності критеріям, які викладені у чинній редакції «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук».

Актуальність теми дисертації. Тривалий час національна безпека України зазнає безпрецедентних викликів, пов'язаних зі зовнішньою збройною агресією, щораз ширшим спектром гібридних загроз, інформаційно-психологічним тиском, кібератаками, дестабілізацією соціально-політичного простору, міграцією і т. ін. Відтак особливого значення набуває проблема зміцнення національної стійкості (резильєнтності) як здатності держави та суспільства функціонувати й адаптуватися до умов кризи, зберігаючи при цьому легітимність, керованість, єдність. Важливість розуміння підходів, механізмів, інструментів забезпечення національної стійкості України зумовлена не лише поточними викликами, а й перспективами масштабної повоєнної відбудови, що вимагатиме значних ресурсів різного типу та дієвих стратегій.

Національна стійкість щораз частіше розглядається як системоутворююча компонента національної безпеки, що забезпечує здатність держави до гарантування безпеки, оборони, ефективної мобілізації ресурсів і т. ін. У багатьох державах ця концепція вже інтегрована у безпекову політику та стратегічне планування. Для України актуальним є не лише адаптація відповідних підходів, але й розробка власної моделі національної стійкості, яка б враховувала унікальний геополітичний, безпековий, історичний, соціальний контекст. Нині очевидним є наявний сильний соціальний запит на розуміння, передусім, механізмів посилення національної стійкості з огляду на той комплекс викликів, перед яким стоїть держава та спільнота України.

Попри висхідну увагу до теми останніми роками, комплексне політологічне дослідження саме підходів і механізмів забезпечення національної стійкості залишається обмеженим. Очевидна потреба в науковому осмисленні й систематизації існуючих практик, стратегій, інституційних моделей посилення національної стійкості, які акумулює міжнародний досвід і які можуть бути цінними для України. Це актуалізує дослідження М. С. Назарова, надає йому практичного спрямування. Відзначимо: актуальність теми достатньою мірою обґрунтована у вступі до дисертації.

Обґрунтованості тверджень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, сприяли:

– *по-перше*, логічна структура проведеного дослідження, що розкриває моделі забезпечення національної стійкості як на міжнародному (с. 91-124, 156-186), так і національному (с. 124-156, 213-259) рівнях. Дисертант локальний кейс забезпечення національної стійкості України аналізує крізь призму як нормативних засад (с. 266-288), так й інституційного забезпечення (с. 288-304);

– *по-друге*, достатньо опрацьована дисертантом та адекватно використана в ході дослідження джерельна база з теми дослідження. Про це беззаперечно свідчать, як підрозділ 1.2. (с. 46-73), так і список використаних джерел (с. 351-402), що включає 424 позиції. Що важливо, було використано значну кількість найновіших наукових джерел, підготовлених в умовах висхідної глобальної напруги та російської агресії;

– *по-третьє*, неупередженість аналізу, яку забезпечили використані у ході проведення дослідження методи аналізу (с. 75-85). Вони утворили багаторівневу систему взаємопов'язаних принципів, підходів та методів наукового пізнання;

– *по-четверте*, ретельна робота з понятійно-категоріальним апаратом дослідження та, відповідно, представлення/розкриття у дисертації змісту низки феноменів/явищ, пов'язаних з концептом стійкості у його різних вимірах.

Щодо **новизни результатів** дисертації, консолідовано представленої на с. 26-27, то її можна позиціювати як достатню (у кількісному та якісному сенсах) для роботи рівня доктора наук. Відзначимо обґрунтований дисертантом авторський підхід щодо: 1) критеріїв відмежування національної безпеки від національної стійкості; 2) визначення поняття «модель національної стійкості», удосконалення понять «безпека» та «національна безпека»; 3) типологізації моделей національної стійкості; 4) розробки підходу щодо забезпечення національної стійкості який інтегрує низку взаємопов'язаних напрямів розвитку системи; 5) концептуального розуміння регіональної стійкості та стійкості територіальних громад з урахуванням українського контексту; 6) удосконалення підходів щодо зміцнення національної стійкості через імплементацію інноваційних технологій; 7) удосконалення концептуальної моделі інституційної архітектури національної стійкості України як багаторівневої системи реагування; 8) розвиток міждисциплінарного підходу до національної стійкості

через поглиблення аналізу взаємозв'язків між правовими, економічними, управлінськими та політичними аспектами та ін.

Інші наукові положення, які сформульовані у дисертації, рефераті та опублікованих працях, також містять елементи наукової новизни та удосконалюють сучасне наукове пізнання проблеми, що є предметом дослідження М. С. Назарова.

Практична цінність дисертації М. С. Назарова впливає з можливості використання положень дослідження з науково-дослідною, аналітичною, прогностичною, навчальною та іншими цілями. Практична цінність дисертаційного дослідження полягає в розробці підходів і дієвих механізмів забезпечення національної стійкості України як однієї з важливих складових національної безпеки. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в роботі, мають прикладне значення для державної політики, секторів безпеки та оборони, органів публічного управління, а також інституцій громадянського суспільства.

Запропоновані дисертантом механізми, на нашу думку, можуть розглядатися в контексті: 1) стратегічного управління та планування в умовах багатовекторних загроз, зокрема через інтеграцію оцінювання ризиків, кризового планування та координації між секторами безпеки; 2) розробки нормативно-правових та програмних документів, спрямованих на підвищення спроможності держави до спротиву, відновлення та адаптації; 3) модернізації інституційного середовища, насамперед – щодо підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади, цивільного захисту, органів місцевого самоврядування та ін.; 4) посилення взаємодії між державою та громадянським суспільством у сфері безпеки, зокрема шляхом залучення громадських, волонтерських, ветеранських організацій до реалізації заходів стійкості; 5) планування заходів з післявоєнного відновлення, реінтеграції деокупованих територій і забезпечення єдності держави в умовах збереження викликів безпеці.

Висновки та рекомендації підготовлені для використання в діяльності відповідних служб органів влади України, публічного управління громад та територій, академічної спільноти України, неурядових організацій та ін.

Дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження М. С. Назарова містить посилання на літературу/джерела інформації (у випадках цитування), що є аргументом на користь висновку про академічну доброчесність автора дослідження.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Зміст і структура дисертації відповідає меті та завданням, які сформульовані дисертантом, а також відбивають її актуальність та наукову новизну. Дисертація характеризується логічним наповненням, зміст і структура якого забезпечує комплексність та системність опрацювання проблематики забезпечення національної стійкості. Дисертація відзначається чіткістю структури, складається зі вступу, чотирьох

розділів (поділяються на 12 підрозділів) та висновків до них, загальних висновків, списку використаної літератури.

У *Вступі* обґрунтовується актуальність теми дисертації, характеризується ступінь наукової розробки проблеми, її зв'язок з науковими програмами, планами та темами, визначається мета та завдання, об'єкт та предмет, методологія дослідження, вказується на наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення, особистий внесок автора, наводяться дані про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У *Розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження національної стійкості»* схарактеризовано концепт стійкості крізь призму його моделей та індикаторів (с. 32-45); представлена історіографія дослідження національної стійкості в системі національної безпеки України (с. 45-73); визначено методологічний інструментарій дослідження національної стійкості як складової системи національної безпеки (с. 73-85).

У *Розділі 2 «Міжнародний досвід забезпечення системи національної стійкості»* досліджено моделі забезпечення національної стійкості на рівні міжнародних організацій (с. 91-124), моделі забезпечення національної стійкості на рівні національних держав (с. 124-156), а також міжнародні практики забезпечення національної стійкості у кризові періоди (с. 156-186).

Розділ 3 «Місце та роль системи національної стійкості в структурі національної безпеки України» (с. 189-265) спрямований на: концептуальне осмислення національної безпеки, визначення її компонентів і тенденцій розвитку (с. 189-212); визначення механізмів забезпечення національної стійкості у системі національної безпеки України (с. 213-237); характеристики державної політики України щодо забезпечення стійкості на регіональному рівні та рівні територіальних громад (с. 237-259).

У *Розділі 4 «Нормативно-інституційні засади забезпечення національної стійкості України»* (с. 266-338) дисертантом: проаналізовано нормативні засади національної стійкості України (с. 266-288); визначено характеристики інституційного забезпечення національної стійкості України під час кризових ситуацій (с. 288-304); запропоновано авторську оцінку перспективних напрямків удосконалення системи забезпечення національної стійкості України (с. 304-329).

Логічним завершенням дисертації є висновки (с. 339-350), формулювання яких заперечень не викликає.

Повнота викладу основних положень дисертації, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, рефераті та опублікованих працях. Зміст дисертації та її висновки відповідають поставленим завданням. Відповідно до поставленої мети і завдань сформульовано основні результати та пропозиції, які мають теоретико-прикладне значення.

Основні результати належно представлені в опублікованих працях М. С. Назарова (20 наукових праць): 1 розділ в колективній монографії, 14 наукових статей, із них 3 – у наукових фахових виданнях України з політичних наук, 1 – у закордонних наукових виданнях, 9 – у виданнях, що входять до баз Scopus / Web of Science та 6 тез конференцій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації. Така кількість публікацій уповні достатня з огляду на квартилі Q1-Q3 журналів, індексованих у Scopus та Web of Science.

Показово, що публікації оприлюднювалися ритмічно, від 2020 року. Опубліковані наукові праці, дисертація та її реферат достатньо повно відбивають результати проведеного дослідження. Зміст реферату відповідає змісту дисертації та не містить інформації, що не наведена у дисертації.

Загалом, дисертаційне дослідження М. С. Назарова здійснено на високому професійному рівні. Водночас наявні кілька **побажань та зауважень**:

1. Опираючись на формулювання теми дисертації, припускаємо, що основною логічною лінією розгляду проблеми забезпечення національної стійкості України є: 1) *підходи* (як якась загальна стратегія, філософія розв'язання проблеми або ж рамка, в межах якої здійснюється пошук розв'язку проблеми) і 2) *механізми* (як конкретні дії, інструменти чи процеси, що реалізують обраний підхід). Відтак очікувано, що вся архітектура дослідження має ґрунтуватися довкола цих двох аспектів: спершу визначається підхід, а вже на його основі виводяться конкретні пропоновані автором механізми забезпечення національної стійкості України.

Елементи такої логічної схеми присутні в роботі, однак задля методологічної «стрункості» дослідження, пропонуємо дисертанту чітко сформулювати: 1) який конкретно підхід було обрано і чому; 2) які механізми в межах цього підходу визначено найвідповіднішими завданню забезпечення національної стійкості України.

2. У підрозділі 1.2. (історіографічному) дисертант представив основні наявні підходи щодо національної стійкості з позицій різних галузей знань. Були охоплені напрацювання передусім вітчизняних дослідників, що вочевидь пояснюється фокусом теми на Україні. Однак, на нашу ж думку, найперше доцільно було звернутися до розлогого наукового доробку західних авторів, які не лише є фундаторами проблематики національної стійкості та «вписали» це поняття у безпекову проблематику. Чимало західних учених за роки повномасштабної війни включили кейс України до вивчення різних аспектів стійкості (J. Hedenskog, R. Goodwin та ін.); ці дослідження доцільно було б вказати та критично осмислити підходи авторів, адже важливо розуміти, як ззовні оцінюються питання стійкості України. Представлення доробку закордонних авторів дозволило б акцентувати, з якими позиціями учених солідаризується дисертант, а щодо яких готовий дискутувати, пропонувати авторську аргументацію. Важливо було виділити «білі плями», ще не досліджені аспекти проблематики, які власне відкривають простір для наукового пошуку,

підводять до побудови авторських гіпотез, а опісля – й до формулювання новизни дисертації. В такому викладі підрозділ про історіографію мав би високу евристичну цінність, задав спрямування авторському пошуку в межах предмета дослідження.

3. Виникають питання щодо застосування для підготовки дисертації контент-аналізу. Дисертант вказує про його використання (с. 79-80). Оскільки дисертант перелічує застосування контент-аналізу у кількох випадках, то і ми розділимо наші міркування на ці ж випадки:

– щодо використання контент-аналізу у Розділі 1 для аналізу публікацій (історіографії про національну стійкість). За застосування цього метода мали б, на нашу думку, бути виявлені, наприклад: частотність певних тем або понять; динаміка уваги до теми у часовому розрізі; створені категорії (коди); проведений статистичний аналіз результатів аналізу історіографії (частотний аналіз, графіки, порівняння за періодами, регіонами, школами та ін.). Натомість підрозділ 1.2. хоч і представляє цінний, однак радше описовий виклад наявних публікацій, щодо яких проведення саме контент-аналізу не є очевидним;

– щодо використання контент-аналізу у Розділі 2 для аналізу підходів ЄС і НАТО до формування національної стійкості. У випадку викладу підходів ЄС та НАТО, то тут радше спостерігаються елементи івент-, а не контент-аналізу. Вартувало, у випадку саме контент-аналізу, представити зміни у риторичі по роках, охопити публічні виступи лідерів і т. ін.;

– щодо використання контент-аналізу у Розділі 3 для аналізу механізмів забезпечення національної стійкості в системі національної безпеки України. Контент-аналіз мав би виявити, систематизувати та кількісно оцінити, як в офіційних документах, науковій, медійній або аналітичній риторичі розглядаються механізми формування та підтримки стійкості держави.

Отже, такими міркуваннями ми підводимо до думки, що у випадку заявлення контент-аналізу в системі методів дисертаційного дослідження, важливо представити конкретні кількісні результати.

4. Автор у роботі часто оперує поняттям «система національної стійкості». Про те, що дисертант окремо виділяє систему національної стійкості, а не лише позиціює національну стійкість як складову системи національної безпеки, можна зробити висновок, до прикладу, з назв Розділу 3 (с. 91), підрозділу 4.3. (с. 304) та ін. Автор декларує (с. 25) розгляд національної стійкості як цілісної системи, що включає політичні, економічні, соціальні, інформаційні та методологічні (?) компоненти. Дисертант пише «національну стійкість як цілісну систему, де кожен елемент виконує специфічні функції та впливає на загальну ефективність системи» (с. 84).

Відтак, коли йдеться про систему, то неодмінно важливо представити: 1) які в системі національної стійкості є підсистеми, елементи; 2) з якими іншими системами взаємодіє (підпорядкована, узалежнена чи ін.) система національної

стійкості (вочевидь не лише з системою національної безпеки?). Чи має система національної стійкості якусь типову в глобальному вимірі «архітектуру», як свідчить політика інших держав? Від чого (яких чинників) ця архітектура узалежнена? Це дозволить краще представити, що являє собою національна стійкість саме як *система*.

5. Автор значну увагу (підрозділ 2.1.) приділяє ЄС та НАТО як двом організаціям, які сприяють зміцненню архітектури глобальної стійкості. Дисертант слушно відзначає, що ці інституції реагують на нові виклики й розробляють адаптаційні інструменти, але чи робить це їх стійкими до них? За нашою оцінкою в оцінці проблем стійкості важливо вказати не лише на реформи як свого роду спроби та експерименти, а й на широкий спектр проблем, які підривають спроби досягати стійкості – як зовнішні, так і внутрішні.

У випадку ЄС важливо вказати на такі чутливі питання, як: політична фрагментація та розбіжності між державами-членами; складність ухвалення рішень у багаторівневій системі; економічну нерівність держав-членів і різний рівень соціальної стабільності; різну готовність держав-членів до цифрових змін; різні ризики від наявних зовнішніх геополітичних загроз і т. ін. У випадку НАТО теж є система викликів, які ускладнюють досягнення стійкості: внутрішня політична фрагментація, залежність від США, виклики від держав-членів з неоавторитарними режимами, відсутність узгодженої довгострокової стратегії і т. ін. Очевидно, що є комплекс проблем, які підривають стійкість, і їх впливу доцільно дати оцінку.

Додатково зауважимо про дискусійність коректності уживання в контексті НАТО та ЄС конструкції «національна стійкість». Можливо, доцільніше говорити або про *організаційну стійкість*, або про *національну стійкість держав-членів*, досягненню якої сприяють ці організації. Тоді це два відмінні вектори аналізу.

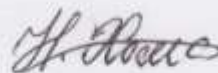
Наведені міркування не впливають на високу оцінку дисертації М. С. Назарова, не знижують її наукової та практичної цінності. Висловлені побажання є дискусійними та спрямовані на активізацію наукового дискурсу щодо порушених у дисертації проблем. Робота загалом виконана на належному теоретико-методологічному рівні, є цілісною та завершеною. Вона відповідає паспорту спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Тема дисертації є актуальною, її структура добре продумана, а матеріал викладений логічно та послідовно. Отримані у роботі наукові результати в сукупності розв'язують важливу наукову проблему, що виявляється в авторській концептуалізації національної стійкості та її проєкції на український контекст. Основні результати належно представлені в опублікованих працях здобувача. Висновки до розділів, загальні висновки дисертації є обґрунтованими, а пропозиції мають практичну значущість. Зміст реферату відповідає змісту дисертації та не містить інформації, що не наведена у її тексті.

Відтак, представлена до захисту дисертація М. С. Назарова «Підходи та механізми забезпечення національної стійкості України як складової системи національної безпеки» є самостійним і оригінальним науковим дослідженням, яке містить раніше не захищені наукові положення, отримані автором нові науково обґрунтовані результати в галузі політичної науки. Дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1197 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 502 від 19.05.2023 р., № 507 від 03.05.2024). Відтак автор дисертації – Назаров Микола Сергійович – на підставі публічного захисту заслуговує присвоєння йому наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент –

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»

Наталія ХОМА

Підпис Наталії ХОМИ засвідчую

Проректор
Національного університету
«Львівська політехніка»

Микола ЛОГОЙДА